Zeitschrift: Quaderni grigionitaliani
Herausgeber: Pro Grigioni Italiano
Band: 14 (1944-1945)
Heft: 1

Artikel: Il dialetto di Bondo di Bregaglia
Autor: Rizzieri Picenoni, Ettore
DOI: https://doi.org/10.5169/seals-14763

Nutzungsbedingungen
Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Mehr erfahren

Conditions d'utilisation
L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. En savoir plus

Terms of use
The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. Find out more

Download PDF: 10.01.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, https://www.e-periodica.ch

IL DIALETTO DI BONDO DI BREGAGLIA

† *Ettore Rizzieri Picenoni*

IV.

Verbi e pronomi riflessivi

J vöi am badantä, ti völ at bagnä, al völ as fidä, am völ as rendar, (vo) vulè av vastì, i völan as difendar.

1) j 'm büt, ti 't bräncla, as carga, am as cüra, av cunfassè, i's cumpatiscian, l'as decidan.

2) j nu 'm cunfidäva, ti nu 't difendeva, lü nu's lodäva, le nu 's laväva, nu m'as pantiva, nu 'v tradivas, nu 's mövevan, nu l'as vendicävan.

3) am cunvertiràj? at ralegraràt? as pasvädaràl? as disponaràla? as maridarem? av vendicaràssas? as uniràn? as impadruniràlan?

4) ch'j 'm cuntenta, ca ti 't cunsula, c'as cupica, ca m'as stenda, ca 'v nutrisciàs, ch'j 's istruiscian.

5) ch'j nu 'm durmantès, ca ti nu 't santis, ca nu 's vantès, ca nu m'as regulès, ca nu 'v stremìssas, ch'i nu 's unìssan, ca nu l'as maridèssan.

6) sèntat gio! müdemas! ralagrèr!

J 'm som badantä, ti t'è bütäda, al s'è tradì, la s'è partida, am as sè rendü, av sè decisa, i s'en üni, l'as en fidäda.

Frasi. *Am as cüra ben, parchè chi cüra la se pel, cüra 'n bel castel. Ch'i 's cun fèssan dànänz ä Dia! Ler nu 's fidan dlan cugina. Cunsulev, al vegn prest la bela stagiun! Là vèvan d'as decidar per cascì u per canò. Ti t'è difes tancu l'orz ca 's vuleva salvä. Am as ralegra tant da la vossa visita! Nu 'v impadruniràssas dla ròba di ältar? J cregh cl'as lögan ben in quista cäsa. Ti cradeva ch'j 'm marides prest, ma j 'm spusarà ent ün an. Nu 't mövar da stu punt! Pantimas di nos fac! Nu vantev dlan vossa aziun! Nu stremisciat per nagot! Unìmas tütc da cor!*

Lòdat padäla ca ti a ün bel mànach.
Per 's fä bel nu's a da tamè 'l mäl.
Cur c'al mond nu 'm völ pü,
J 'm racumand äl bun Gesü.

LA LÄNA. — L'interrogazione.

Da stät al pästar al cüra lan feda sün l'älp. Prima d'andä in älp e pena nida gio lan bestcia vegnan tondüda cun üna fòrbasc aposita. Lan femma lävan la läna, la fan sciüga äl sul, pö la scarpìgnan, la scartacian cun dui scartac in bävan e ä la fin la filan cul mulinel. Al füs nu s' al canosc pü. La filunza la pugia 'l pä sül pedal dal mulinel, la fa girä la roda, quista cun üna corda la tira in gir la rodäla cun lan du äla ca la storgian al fil. Sa lè necessari as storg dui u tre fil insemal per vè fil gros per padü e calcetan longa. Per sti laureri ai völ ün giöch da schena e bej canej da läna. Cul fil scèmal as fa pan da saja sül taler, ün cungegn interessant. As a da urdì e da tesciar. La tessunza la büta invia e incià la naveta e intänt cui pä la fa 'ndä sü e gio i pècian, i nura i fil s' incrugian per ligä al fil da la tesciadüra cun quej da l'urdidüra. Üna päza da saja la masüra trenta bracia; üna bräva tessunza an fa cinch bracia äl dì. La saja la niva tengiüda blaveta e pö as fageva vasti per òman e donan, vastì che dürävan üna vita intrega.

1. Vulev cürä la malga? tengiar al pan? vastì la fià? cüraj? cürat? cüral? cürla? cürem? cürev? cürani? cürlan? tèngiaj? tèngiat? tèngiala? tangem? tangev? tèngiani? tèngialan? vastìsciaj? vastìsciat? vastìscial? vastìsciala? vastim? vastiv? vastìsciani? vastìscialan?

2 Vulevas läva i pagn? tesciar la tela? urdì i fil? lavävaj? tescèvat? urdival? storgèvla? pugèvum? tirèvas? sciügävani? scarpignävlan?

3. Vöjaràssas filä la läna? tondar la ciotina? cusì la tela? filaràj? tondaràt? cusiràl? giraràla? tengiarem? fermaràssas? scartaciaràni? tesciaràlan?

La forma passiva

a) nì tuä - truäda, b) essar nì - nida truä - truäda.
1. j vegn, ti vegn, al vegn, am vegn, nì, i vegnan;
2. j niva, ti al am niva, nìvas, i nìvan;
3. j nirà, ti al am nirà, niràssas, i niràn;
4. ch'j vegna, ca ti al am vegna, ca vègnas, ch'i vègnan;
5. ch' j nis, ca ti al am nis, ca nìssas, ch' i nìssan.
6. vegn! nim! nì!

J vegn ludä dal bab. Ti niva ludäda da la sor. Al nirà purtä da vo. Al crè c' am vegna purtäda da lan cugina. Am credeva ca nissas pagäda da l' ustera. J som nì ubligä da ün pü fort. Ti è nida ubligäda da sburzä la süma. Al nirà giüdä da mi stes. La nirà giüdäda da le stessa. C' am nis bunificä da vuältar stes! Ca nìssas cundüda da ler stessan.

J fulin e la calig' na vegnan fac giò dal späzacamin. I curtej e lan fòrbasc nìvan mulä dal muleta. Lan padäla da ram niràn sustagnäda dal capüc. I gerl e lan gerla en nì fac dal gerlat. I väs da tola saràn nì saldä dal tolat. La trecia l'era nida intreciäda dal treciat. Al tec al nirà quatä da teciadur. I biscutin niran cöc e vendü dal bumbunat. I sasc en nì minä di minör (di - dai contratto). Lan scärpa l' eran nida cusida di calgher. L'asc la nirà plunäda dal legnamer u tùslar. Lan bora la niran res' gäda dal res' got. Lan barghessa l'en nida cusida da la snidra. I prä niran sagä di prader. Sa nu 's vegn incö, as nirà dumän.

LA RACCOLTA DAL FEN

I prader e len reslunza van la dumän prest sül prä. I portan cun lur i ristich necessari: lan fälc, i cuzer cun cut, furchètan e rastej. As güza la fälc cun la cut, pö i òman bàtan fo canvej ün dre l' ältar; lan mata spändan l' erba. Vers mezdì as volta e la sera sa 'l fen nu lè sech dal tüt as fa sü barlèngan u grandan runa. Al fen sech as al resla ä mantun, as fa i brac e s' ai liga sül campac u sü la fraschera. As porta e 's depòn la carga ent al tublà e 's fa sü l'assa da fen. Am s'era gio la Caltüra: — Barlengav? as disc l'Anda Magreta passand. Al segond fen as clama rasdiv e 'l terz tarzöl. As rubecia er lan brugina e fen mägar. Al fen spigä 'l reda da pü che 'l fen föjus, ma l' arment maja pü gügent l' indicä 'l driän.

Pü granda c' lè l' assa,
di arment cresc la massa.
Caval nu murì, ca erba a da nì.

I giuvinot vevan decis da tagnì ognün desc vaca; ün vel l' a santì la decisiun e 'l disc: E 'l fen?

LA SATMÄNA DAL PALTRUN

Cusa impiegal al nos vagin i set dì dla satmäna? Al lündasdì al fa blau, l' a änca cinch dì danänz al mardì 'l fa trop cäld, cun stan calüra nu 's pò inänz; al marculdì in mez la satmäna al tröva ca i è edüna temp da scumanzä; la giöpia finalment al prapara i ristich; al vendardì al merla la fälc, ma intänt as fa sera; la samda

al driän di nu 'l cunvegn as mettar in muviment; la dumenga al fa tancù i ältar, al pälza.

Pei laburius la satmäna lè da sòlit trop còrta,
pei paltrun sempar trop longa e fadigusa.
Sesc dì festa e 'l setim dumenga!
Chi dorm dal dì, velia da nöc.

Imperativo e pronomi affissi

Pronomi italiani e dialettali: *mi, me - am um, ti, te - at, lo - al, la - la, gli, le - ai, ci, ce - as, vi, ve - av, li - ai, le - lan, loro - ai, ne - an.*

Seconda persona sg.: *porta! fa! brig! spedisc! crè! Pòrtum, pòrtat, pòrtal, pòrtla, pòrtai, pòrtas, pòrtai, pòrtlan, pòrtan! Pòrtumal, pòrtumla, pòrtumai, pòrtumlan, pòrtuman! (Pòrtamelo ecc.).*

Fam, fat, fal, fala, fas, fai, falan, fan! Famal, famla, fàmai, fàmlan, faman! (fammene). Brìgium, brigiat, brigial, brig'la, brigias, brigiai, grig'lan, brigian! (aprimi). Brigiumal, brigiumla, brigiumai, brigiumlan, brigiuman! (aprimene). Spedìscium, spedìsciat, spedìscial, spedìsc' la, spedìscias, spedìsciai, spedìsc' lan, spedìscian. spedìsciumal, spedìsciumla, spedìsciumai, spedìsciumlan, spedìsciuman! (spedìscimene). Crem, cret, crel, crèla, crèmas, crèai, crèlan. crèmal, cremla, crèmai, crèmlan,crèman!

Prima persona pl.: *purtèm! fagèm! brigèm! spedìm! Purtèmal, purtèmla, fagèmai, fegèmas, brigèmlan, brigèman, brigèmaial, spedìmailan, spedìmaian!*

Seconda persona pl.: *Purtè! fagè! brigè! spedì! cradè! Purtèm, purtèl, fagèla, fagèi, fagès, fagèv, brigiai, brigèlan, spedìn, spedìman, spedìmai, spedìmlan. Cradem, cradèmal, cradèmai, cradèial, (credeteglielo)!*

Note: per la forma negativa si antepone «nu» pòrtum! L'accento tonico cade sempre sul verbo. Il pronome «am» affisso cambia in «um»; «ai» perde spesso l'«a» e così pure as, av, an.

Frasi: *Vat u stat? Andem u stem? Andev u stev? Nu rump lan costa — nu rumplan! Brigè l'üsc — brigèl! Dem al ragal äl fioc — dèmaial! Impedìm la sträda äl nemich — impedimaila! E basta!*

LA BACARIA

Vers dicèmèbar al cuntadin al fa la se bacaria. L'a ingrascià üna vaca, ün bov u ün trim, ün bech uün maltun. Al bacher cun la manera al dà 'l cop ä l'arment, pö ai cacia ün curtel filent ent al col per ai trä 'l sangh, inura ai taja sü 'l butac e 'l tira fo la coradaja e lan büseca. I böij stil e gros vegnan lavä. L'arment vegn trac sü cun la trecia per ai tö gio la pel. trac süvegneiüeèuuifAì-ädfiprussepno!c. trac su cun la trecia per ai tö gio la pel, pel squartä e tajä sü. Di toch meiar as prapara cärna seca, di ritai as fa ent lüganga, codighin, murtadäla e salam. Al porch dre la sghenadüra al vegn mes gio la biola plena d'ägua ferza per ai pudè trä fo lan seda. Lan panzeta l'en buna senza 'l pel! Dre al porch al vegn squartä, lan quatar gamba dan i parsciüt. Quant lärd e quanta songia! Dre culäda as a lan grafla. Inura i òman i 's metan ä nizä la cärna, in temp modern cun üna macchina, üna volta inveci cun lan pastoca sü la cepa. Dre prapará la pästa da cärna cun la saregna àsfarà lan lüganga da diversan sciort. Attentan mata, ch'i giuvan nu 'v lan roban! La cärna as la met gio 'l broch ent la sälamuria, pö cur c'lè ben saläda, tacäda sü e fumantäda per la stät seguenta. Che bun mangä cärna seca, parsciüt gras e panzeta masdäda, salam e murtadäla!

La pel as la portäva sü la cunciaria dla Palü. Al cunciadur al cunsagnäva vacheta per la tumera, cör e cöran per lan sola dlan scärpa.

Al calgher al niva in cäsa ä giurnäda cui se ristich ent al scusäl: martel, tanaja, lima, räspa, spuntun, züpla, spech, pegula e lan furma. Ognün veva lan se scärpa u i papuc ben farä cun stachetan, civej e capanegran.
Calgher fa 'l te master!

La forma di gentilezza

Il dialetto di Bondo usa per la forma gentile la seconda persona plurale. I pronomi sono: *vo, av 'v, vos e vossa:* i verbi hanno le forme tanto espressive che si fa quasi sempre a meno del pronome *vo,* il quale pel m. e. f., sg. e pl. Alla frase, spesso domanda, si antepone il vocativo: *sciur cunt, sciur Sàlasc, sciura cuntessa, sciur barun, sciura da Castelmür, sär landamma, sär dargedar (sär antiquato), sciur datur, sciur manistar, bärga Gian, anda Magreta, dona Maria, giunfra Clarina, mistar Intoni ecc.*

Forme verbali: *andè, fagev? dè, nì, partìv? digè, santì, vev? sev? vèvas, sèras, truvävas, stävas, mettèvas, spartivas, saràssas, varàssas, parlaràssas, ca àgias, ca sèas, ca vègnas, ca pàrlas, ca füssas, ca vèssas, ca parlèssas, ca nìssas, guardè! santì! ca sèas stac, ca füssas stacia, vè perdü, vevas raspost, sev giü sü, soi (stato), ecc.*

Frasi: *Purtèn ün fiasch da quel bun! Nu tulèla mia sü ä mäl! Sev stac ä l'estar? Vev giü üna visita? Am fagè stu plager? Vossa mama èla guarida? Al vos prä lè ben cunfinant äl me? Vevs avdü la nossa cäsa? Nu la vevas avdüda? Cusa stävas da salüt al driän temp? Ben, grazia e vo, sciur maestar? Purtem sü la cläv! Scì, ben gügent, giunfra Tinota. Stè ben, salüdem tütc i vos, mistar Gian!*

CANZUN VELA

1. O Dia Dia c'am döl üna gamba — — —
Al tö? J 'l tules ben, ma mai am dumanda.
2. O Dia Dia c'am sfurmiga ün pä — — —
Al tö? J 'l tules ben, ma nu 'l tegn mai fè.

PRUFESSIUN, IMPIEGH, MASTER

Al datur al cüra i mälä e lan maläda. Al prufessur al mossa lan lingua äi sculer. L'aucat al fa e 'l difend lan causa e i pruces danänz la giüdicatüra. Al giüdasc al decid chi a ragiun e chi a tort. Al manistar gio dal pülpit al predga äi fedel chi van in baselga. Al precantur al töl sü 'l cänt. L'architet e 'l capmastar penzan pei fabricä. Da pit j veva tema dal langegar e dal cumissari da pulizia. Al president lè 'l cap dal cumün e scu prim impiagä un l'a da tamè la critica. L'atuari e 'l protocolist, l'estend lan relaziun da lan cumünänza. I pompier prucüran da stüzä 'l fögh cun la pompa u cui idrant. Al müradur custruisc mür e müraja. Al picapreda al laùra al granit, la bèola e la preda pajusa. Al teciadur sbrügiva: Purtè sü scai, sanò j rump lan plota! Al tislar u legnamer laùran al legnam. Al carbunin sü la carbunera al brügia lena per vè carbun. Al cavrer al mena la bestcia müdla sül päscul. L'älpadur al va cul bastciam sün l'älp. Al guärdabusch al ves da vè cüra di busch cumünej. Al codälp al prucüra i pästar per Barnina. Al giardinier e l'ortulän cultivan giardin e ort. L'apicultur al tegn mascun per vè mel. Al salter l'impendra gent e bestcia chi van pei fond tensì. Al cràmar al vend la roba ca l'a ent la se trocla. Pescadur e sunadur en mai nì rich. Al pitürin al dà sü i culur. Al strädin al ves da tagnì in ùrdan lan sträda. Al riciadin al fa lan ricioläda pel vigh. Al tengiadur al tengeva blavet la saja e la läna. Al caciadur al rend mälsagür munt e val. Al furner al cösc al pän ent al furn. Al butegher vend la marcanzia äi se client. Ün bun mistar al fa ben al se master! Al buscadur al taja lan plänta ent i busch.

DUMÀNDAN E RASPÒSTAN

Chi vegn? Mi e me frär. Chi nu va? Lü e se sor. Cun chi pàrtat? Cui me parent. Per chi laurèv? Per lan noss'anda. Che fat? J fòi 'na gita. Cun che tajè la plänta? Cun sagür e res'ga. Cosa digè? Am dig la varità. Che cosa cerchèv? Al pel ent ün öv. Cusa (come) pàssat l'ägua? Sguazand. Cusa nu fagev al viag? No, nu 'm a temp. Quel da vuältar am porta stu giof? Al pü fort. Quela da vuältran la veng cun mi? La Maria. Quej di matc pàrtan incö? Al Pedar e 'l Gudenz. Quelan da lan mata rivan stasera? La Clarina e la Menga. Cura (quando) andev ä cäsa? Nu 'm sa änca. Per cura turnem? Cur c' al temp al sarà bun. Parchè scrivlan? Per dä notizia da la maläda. Parchè nu legian? I an pers i ugiäj (occhiali). Incura rival? Ä lan cinch stasera. Incura partim? Am parta ä lan dua. Da cura sat la novità? Da ersera. Quel dì tùrnal? Lündasdì. Ä che ura rìvani? Ä lan tre. Te cugin, rìval in ot dì? J sper ben cascì. Se cugina, partla dumän? J cregh canò. L'ägua granda àla straripä? Nu sa mia. Vègnat u nu vègnat? Magari sci, magari no. Andev cun lur? No, cun ler. Am pòrtat al còdasc? Forsa cascì, forsa canò. Indù vat? Vi Bond.

LA TUPICA

Al prader l'andäva ä tupica goi per 'na sponda erta e 'l sbrügiva: — Madona, aiütum! Madona, aiütum! — Ün se cumpagn ai vugia dre: — Mola la Madona e tàcat dal cispat! — Insci a l'a fac e l'a pudü as salvä.

ÜNA FÀVOLA. — Passato remoto.

Al liun, l'äsan e la golp.

Ün liun, ün äsan e üna golp en stac (fütan) ä cacia e an mazä (mazètan) buna quantità d'arment. Inuna al liun l'a urdinä (urdinet) ä l'äsan da dividar la preda. L'äsan l'a fac (fet) tre pärt egualan e pö l'a dic (dit): — Issa töja ognün la se pärt. — Ma 'l liun furibond e senza tantci cumpliment l'a sbranä (sbranet) l'äsan e l'a cumandä (cumandett) ä la golp da fä la spartiziun. La golp l'a mes (metet) quasi tüt la preda sünt ün grand müc e per se stessa l'a tagnì (tagnit) üna pärt minima. Al liun, usservand quela divisiun, l'a dumandä (dumandet): — Chi t'a mussä (musset) a dividar cun tanta previdenza? — La golp l'a raspus (raspondet) cun modestia: — Ün äsan! —

Il passato remoto, ora fuor d'uso, era ancor vivo e usato alcuni decenni fa specialmente da una famiglia soprannominata dei « füt »; per tanto è possibile ricostituirlo. Le persone del sg. e la 1.a pl. hanno la medesima forma, la 2.a pl. ha la desinenza in — as, la 3.a pl. in — an.

Essar: füt fütas fütan; vè: vet, vètas vètan; urdina: urdinet urdinètas urdinètan; dì: dit dìtas dìtan; dividar: dividet dividètas dividètan; tradü: tradüt —; fä: fet —; dä: det —; stä: stet —; tö: tulet —; nì: nit —; andä: andet u get —; trä: tret —. Al füt Napulium murit al 5 mag 1821. —